

DİLLERİN EŞİTLİĞİ

EQUALITY OF LANGUAGES

Muhammet ÇELİK*

Öz

Kutsal kitapların dillerinin de kutsal olduğuna inananlar her çağda var olmuştur. Kendi milletinin dilini yüceltip başka dilleri küçük gören söylemler tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Bu tür iddiaları dini sebeplere dayandıranlar olduğu gibi, milliyetçi sebeplere dayandıranlar da olmuştur. Modern dönemde bu üstünlük söylemi bilimsellik iddiasıyla birleşmiş, Avrupa-merkezci düşünce, ilerlemeci tarih anlayışı, pozitivism ve sömürgecilik ile sentezlenerek dünyanın her yanına yayılmıştır. Irkçılık bu söylemlerin ayrılmaz bir parçası olarak tarihsel süreçte daima yer almıştır. Kur'an, dillerin ve ırkların farklılığını birlikte ele alarak bu farklılıkları, tabiattaki diğer farklılıklar gibi yaratılışın bir tezahürü, Allah'ın bir ayeti olarak görmüş, insanlar arasındaki bu tür farklılıkların bir üstünlük sebebi olamayacağını beyan etmiştir. Dilbilim alanında 1950'li yıllardan itibaren meydana gelen gelişmeler, bazılarının iddia ettiği gibi "ilkel" bir dilin olamayacağını ortaya koyan verilere ulaşmıştır. Dilin insan zihninin ayrılmaz bir parçası olması, insanı diğer canlılardan kesin bir şekilde ayırması, tüm dillerin mükemmel ve karmaşık gramer yapısına sahip olması, çocuğun dil ediniminde dilsel farklılıkların önemini yitirmesi gibi unsurlar dillerin eşitliğini ortaya koymuştur. Dillerin eşitliği konusunu analitik örneklendirme yöntemiyle aktaran makale, teorik temellendirme ile sınırlandırılmıştır. Makale, diller arasındaki üstünlük söyleminin ırkçı ve kutsayıcı temellerini ortaya koymakta, dillerin eşitliği ilkesinin İslami ve dilbilimsel kaynaklarına işaret etmekte, diller arasındaki farklılıkların bu eşitliğe zıt olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelime: Dilbilim, Dillerin eşitliği, Dilin tarihi, Evrensel dilbilgisi, Dil edinimi

Abstract

There have been people in every age who believed that the languages of the holy books were sacred. Discourses that glorify the language of one's own nation and belittle others have existed throughout history. Those who based such claims on religious grounds or nationalistic ones existed likewise. In the modern period, this discourse was combined with the claim of being scientific, and spread all over the world by synthesizing with Eurocentric thought, progressive understanding of history, positivism and colonialism. Racism has always been present as an integral part of these discourses. The Quran considers the differences of languages and races together and sees them as a manifestation of creation, a sign of God, like other differences in nature, and declares that such differences between people cannot be a reason for superiority. Developments in linguistics since the 1950s have yielded data showing there cannot be a "primitive" language. Factors such that language is an integral part of the human mind distinguishing humans from other living beings, that all languages have a complex grammatical structure, and that linguistic differences lose their importance in the child's language acquisition, reveal the equality of languages. This article conveys the issue of equality of languages with the analytical exemplification method and is limited to theoretical grounding.

Keywords: Linguistics, Equality of languages, History of language, Universal grammar, Language acquisition.

GİRİŞ

Dilleri birbiriyle kıyaslayan söylemlerin tarihe mal olmuş birikimi, alışkanlıkların bağından kurtulup bu kıyaslamaları yeniden sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Bir metnin kutsal olması o metnin dilini de kutsamayı gerektirir mi? Bir milletin teknolojik imkanlara sahip olma bakımından diğerlerinden önde olması, o milletin konuştuğu dilin diğer dillerden üstün olduğu anlamına mı gelir? Bir dilin devlet ve medeniyet dili olması onu bizatihi üstün bir dil kılar mı? Dahası, dillerden bazıları diğerlerinden üstün müdür? Bu soruları cevaplamayı hedefleyen makalemiz, konuya teorik-tarihsel bir giriş mahiyetinde olacaktır.

Dil araştırmaları kadar dillerin kıyaslanması da eski zamanlara kadar geri götürülebilir. Kutsal kitapların dillerini de kutsal sayanlardan, kendi konuştuğu dili üstün gören milliyetçi söylemlere kadar geniş bir yelpaze oluşturan bu kıyaslamalar; bir yanıyla meleklerin dilinin, ilk insanın dilinin veya cennette konuşulacak dilin ne olduğuyla ilgili kimi zaman metafizik kimi zaman spekülatif iddialarla kesişmiş, diğer yandan bu iddialar başka dillerin küçümsenmesi şeklinde tezahür etmiştir. Modern dönemde bu eğilimler, Darwinci pozitivizmin etkisiyle ve sömürgeciliğe bir dayanak bulma saikiyle yeniden revaç bulmuş, bazı dillerin diğerlerinden daha üstün olduğu fikri bazı ırkların diğerlerinden daha ileri olduğu fikriyle birlikte bu sürece ivme kazandırmıştır.

Ne var ki kutsal bir kitaptan hareketle bir dilin üstünlüğünü savunanlar ya da bilimden hareketle buna benzer bir düşünceye ulaşanlar, ya sıhhati tartışmalı rivayetlere dayanarak veya nasları kendilerince çarpıtarak ya da bir nesil sonra kolayca yanlışlanacak sözde bilimsel araştırmalara güvenerek bu iddialara sarılmışlardı. Bu anlamda Kur'ân metninin Arapça olup üstün bir edebi üsluba sahip olmasından hareketle Arapçayı kutsal sayanların iddia ettiklerinin aksine İslam dininin ana kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet, dillerin eşitliğini vurgulamaktadır. Bu yüzden İslam'da dillerin eşitliği fikrini de bu makalenin alt başlıklarından biri olarak değerlendirdik. Burada İslam'ı örnek olarak seçmemizin bir sebebi kendi varoluşsal meselemizle ilgiliyken, bir başka sebebi Kur'ân'ın mucizevi bir edebi metin sayılması ama buna rağmen bizzat Kur'ân'ın dilleri eşit görmesidir. Zira dillerin eşit olduğu fikrini, Kur'ân'daki birçok ifadeden doğrudan çıkarabildiğimiz halde, Arapçanın üstünlüğü söylemine ulaşmamız için ya bu ayetleri zorlama tevillerle yorumlamamız ya da sahih olmayan rivayetlere dayanmamız gerekecektir. İslam'da bu konu o kadar açık ve nettir ki, çoğu alim onu ayrıca dile getirme gereği duymamıştır. Fakat Arapçanın kutsallığından bahsedenlerin varlığı İbn Hazm'ın bu konuya bir açıklık getirmesini gerekli kılmıştır. Bunda İbn Hazm'ın yaşadığı çok kültürlü ve çok dilli Endülüs toplumsal yapısının da şüphesiz rolü vardır. Yüzyılımızda bunu açıkça dile getirme ihtiyacının tekrar hasıl

olması ve Chomsky ile birlikte güçlü bir şekilde dile getirilmesi ise, modern dönemin pozitivist ırkçı-sömürgeci söylemlerinin ayyuka çıktığı bir sürece dolaylı bir tepki olarak gelmiş, bu sayede dilbilim ideolojik körleşmenin çemberinden kurtularak yeniden insan doğasının bir cüz'ünü tanımaya yönelik bir uğraş haline getirilmiştir. Makalemiz bir yandan “dillerin farklılığı” ile “dillerin eşitliği” fikirlerinin başka şeyler olduğunu, metnin kutsallığının dilin kutsallığını gerektirmediğini göstermeye çalışacak, diğer yandan bir bütün olarak insan saygınlığını korumak için ırkların ve dillerin eşitliğini savunmanın bir zorunluluk arz ettiğini savunacaktır.

Son bölümde dillerin eşitliği fikrinin modern dilbilim çalışmalarının vardığı son noktada nasıl dile getirildiği, örneklendirme yöntemiyle arz edilecektir. Bu da evrensel dilbilgisi çalışmaları ile çocukta anadil edinimi üzerine yürütülen araştırmaların kesiştiği noktada, dilin insan doğasının bir parçası olması hasebiyle insanın varlığından ayrılamayacağı temeline dayanmak zorundadır. Bunun bizi götüreceği nihai ilke, ırkların eşitliği fikri ile dillerin eşitliği fikrinin karşılıklı olarak birbirini gerektirmesidir. Tarihsel süreci özetleyen, kavram kargaşasını tefrik etmeyi hedefleyen, kimi yerde tartışmacı bir üslup izleyen araştırmamız, derleyici, betimleyici ve karşılaştırmalı bir metodu takip etmekte ve bu alana yönelik araştırmalar için teorik bir başlangıç teşkil etmektedir.

1. Dilleri Kutsayanlar

Eski çağlardan beri kutsal kitap ve öğretilere paralel olarak bu kitap ve öğretilerin dillerine de üstünlük atfedilmiştir. Bu üstünlük izafesi, söz konusu kutsal metinlerin kendi dillerini kutsayıp kutsamayışından bağımsız olarak gerçekleşmiş, kimi zaman kutsal metinlerdeki ifadelerin aşırı bir yoruma tabi tutulmasıyla şekillenmiş ve her halükârda artık tarihe mal olmuştur. Başka bir ifadeyle tarihsel süreçte her dinin kendi mensupları kendi kutsal kitaplarının dilini de kutsal kabul etme eğilimi göstermişlerdir (Gürkan, 2010, s.72). Mesela ortaçağ boyunca İbranice, tüm Yahudi ve Hristiyanlarca Tanrısal bir dil olarak görülmüştür. Çince ve Mısırca gibi mistik geçmişi olan medeniyet dilleri de beşer kutsayışından nasibini almıştır (Eco, 2017, s.4). Ermeniler de kendi dillerinin en şerefli dil olduğunu ve diğer dillerin Ermeniceden türediğini iddia etmişlerdir (Sâmerrâî, 1961, s.4). Süryanicenin meleklerin dili olduğunu ve bu nedenle kabir sualinde meleklerin Süryanice konuşacağını ileri sürenler (Çam, 2022, s.99) veya Galen'in Yunancayı en kutsal dil olarak görmesi gibi diğer söylemler de buna eklenebilir (Candan, 2006, s.38). Bir dilde kutsal kitap olması, o dil üzerine yapılan dilbilimsel çalışmaların çoğalmasına da vesile olmuştur. Eski Hintliler sadece dillerini değil aynı zamanda onun gramerini de kutsal saymışlardı. Bir Hint özdeyişinde şöyle denilir: “Su yeryüzünün en kutsal

şeyidir, ancak kutsal kitaplar sudan daha mukaddes, gramerse kutsal kitaplardan da mukaddestir.” (Ömer, 1972, s.74). Nitekim Hint gramer çalışmaları Vedalar’ı doğru anlayabilmek için, bu kutsal metnin hizmetine sunulmak üzere hazırlanmıştı. Aynı şekilde Kur’ân dilini muhafaza etmek için Müslüman dilbilimciler de çok erken bir dönemde Arap gramerini sistematize etmişlerdi.

Dille kutsallık arasında kurulan ilişki, Kur’ân’ın Yahudi ve Hıristiyanlarca inkar edilme sebepleri arasında da yer almıştı. Nitekim Yahudiler gelecek herhangi bir vahyin İbranice, Hıristiyanlar da Süryanice olmasını bekliyorlardı; Arapça kutsal bir metin olamazdı. Sonraki dönemlerde aynı akıbet Arapçanın da başına gelecekti. Kur’ân’ın Arapça nazil olması sebebiyle bu dili kutsal sayanlar, ya Kur’ân’daki bazı ayetleri bu yönde tevil etmişler veya bazı rivayetlere dayanmışlardır. Buna göre cennet ehlinin dili de Arapça olacaktı (Taş, 2022, s.158-159). Kur’ân metninin, insanların taklit edemeyeceği derecede üstün bir edebi tarafa sahip olması anlamındaki i‘câz meselesi ile o dilin bir dil olarak kutsal sayılması meselesini birbirine karıştıran bazı bilim adamları, metnin kutsallığından dilin kutsallığına geçmişlerdir. Diğer bir mesele de, ezan ve namazın Arapça olması yoluyla İslam ümmeti arasındaki ortak ibadet dilinin sağlanmasının, onun bizzat bir dil olarak kutsal zannedilmesi yanılıgına yol açmasıydı.

Dillerin kutsal sayılması aynı zamanda ilk insan olan Adem’in hangi dili konuştuğu, yani dillerin anasının hangi dil olduğu konusuyla da ilgilidir. Bu mesele de yine -dilleri kutsayanlar nezdinde- her din mensubunun kendi kutsal kitabındaki dili ilk dil saymasıyla sonuçlanmıştır (Yıldırım, 2004, s.105). Kutsal sayılan dil bir yandan ilk insana kadar geri götürülmekte, diğer yandan meleklerin ve cennet ehlinin de dili sayılarak dünya sonrası hayata da aktarılmaktadır (Erkol, 2010, s.13).

Dolayısıyla hem Hintçe ve Çince gibi eski Asya dilleri hem İbranice, Süryanice ve Arapça gibi Doğu dilleri ve hem de Yunanca ve Latince gibi eski dinsel gelenekler barındıran ya da kutsal kitapların ve ayinlerin dilleri olan tüm bu diller, tevil ve yoruma dayalı bir şekilde gerekçelendirilerek kutsal addedilmiş, bu kutsallık varsayımı da peşinden o dillerin öbürlerinden daha üstün olduğu iddiasını getirmiştir.

2. Dillerin Tazim ve Tahkiri

Dillerin bu şekilde yüceltilmesi sadece kutsallık atfıyla sınırlı da değildir, kutsallaştırmanın yanı sıra milliyetçi saikler de belli dillerin yüceltilmesine ve diğer bazı dillerin aşağılanmasına sebep olmuştur. Hatta örneğin Arapçaya kutsallık atfedilmesindeki temel saikler bile sadece dini kaygılardan değil aynı zamanda Araplara karşı girişilen milliyetçi Şuûbiyye hareketine

cevap verme ihtiyacından kaynaklanmıştır. Bu dönemde Şuûbiler Farsçanın Arapçadan üstün olduğunu savunmaya çalışırken, buna mukabil Arapçayı kutsallaştıranlar da Arapçanın diğer dillerden üstün olduğunu savunmaktaydılar. Hatta bununla da yetinilmemiş, Arapçayı yücelten rivayetlerin yanı sıra Farsçanın “Allah’ın en nefret ettiği dil” olduğu gibi birtakım rivayetler türetilmiştir. Çok geçmeden Farsçanın üstünlüğüne vurgu yapan rivayetler de tedavüle sokulmuş, bu uydurma rivayetlerde Farsça da cennet dillerinden biri olarak yerini almıştır (Kanbaz, 2006, s.25-34).

Yunanlılar, Yunanca konuşmayanlara “ne dediği anlaşılmayan, tuhaf sesler çıkaran” anlamında “barbar” demişlerdi. Arapların Arapça konuşmayanlara “acem” demeleri de yine onların dillerinin anlaşılmamasıyla ilgiliydi. Çünkü acem, “açık seçik konuşan” anlamındaki “arab” kelimesinin karşıtıdır ve “dili bozuk olan, dili anlaşılmayan, açık seçik konuşmayan” anlamına gelmektedir (Karaismailoğlu, 1988, s.1/321). Burada bir halkın başka bir halkı adlandırmada kendi dillerini nasıl merkeze aldıklarını ve ötekini tanımlarken onu bu dili bilmediği için konuşamayan, konuşsa da ne dediği anlaşılmayan olarak nasıl tanımladığını görüyoruz. Benzer şekilde Galen’in Yunanca dışındaki diğer dilleri betimlerken “eşek anırması”na (Taş, 2022, s.158) veya kurbağa vıraklamasına (İbn Hazm, 1983, s.1/34) benzetmesi de, açık bir tahkir içermekteydi.

Bir dilin yüceltilip diğerlerinin tahkir edilmesi bazen tazim edilen dilin Adem’in dili olduğunu ve diğer tüm dillerin ondan doğduğunu iddia etme şeklinde tezahür etmiştir. Bu tutum en çok da İbranice’nin yüceltilişinde görülür. Buna göre Arapça, Süryanice, Hintçe, Yunanca ve diğer diller İbraniceden türemiştir. G. Postel (1510-1581) bununla da yetinmemiş, İbranice’nin yeniden tek dil haline getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Yine M. Helmont 1667’de yazdığı bir kitapta İbranice’nin insandaki ses organlarına uyumu açısından da en ideal dil olduğunu iddia etmiştir. XIX. yüzyıl milliyetçiliklerinin yaygınlaşmasıyla birlikte bu tazim ve tahkirler de sıklaşmıştır. Mesela B. Ryckholt 1868’de “Yalnızca Flamanca bir dildir, ölü ya da yaşayan öteki bütün diller birer lehçe ya da az çok gizlenmiş birer jargondur.” deme cüretini göstermiştir. Aynı dönemlerde bazıları da Almancayı öne çıkarmış, Adem’in dilinin Almanca olduğunu, İbranice dahil diğer tüm dillerin Almancadan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. R. Jones ise ilk dilin Keltçe olduğunu savunmuştur. Avrupa dillerinin milliyetçi saiklerle yüceltilmesi, ardından Hint-Avrupa dilleri varsayımının temellendirilmeye çalışılması, bu sınırdan kalmamış, Sami dilleri ailesinin icadıyla birlikte iddialar bu aileye mensup dilleri konuşanların çağdışı oldukları kabulüne kadar vardırılmıştır (Eco, 2017, s.65-70, 82-88).

Bu durum sadece dil üstünlüğü fikriyle sınırlı bir gelişme değildi, doğrudan ırkçılıkla paralel şekilde ilerliyordu. Renan (1823-1892) ve onun gibi düşünenler, Sami ırklarını “yaratıcılıktan, bilimsel düşünceden ve mizah duygusundan yoksun” yaratıklar olarak görüyorlardı. Buna göre Hint-Avrupa dilleri gelişim sürecini devam ettirirken, Sami dilleri artık ölü diller haline gelmişti. Irkçılık boyutuna varan ve sömürgeciliğe hizmet eden bu eğilim, kendisini sözde dilbilimsel teorilerle temellendirmeye çalışıyordu (Said, 2017, s.52, 154). Eco’nun da (2017, s.88) hatırlattığı üzere bu Âri kültür miti sadece teorik çalışmalarla sınırlı kalmamış, “oldukça trajik” sonuçlara yol açmıştır. Bu dönemde her milliyetçilik kendi içinde dilini yüceltecek söylemler üretiyordu. Ayrıca Doğu halklarını inceleyip onlara dair yargıda bulunan oryantalistler, bir halkın yaşadığı tüm olumsuzlukları o halkın diline ve ırkına atfetmekte, onların bu dile sahip oldukları sürece hiçbir ilerleme kaydedemeyeceklerini ileri sürmekteydiler (Olender, 1998, s.74-77).

Ortaçağlarda Şuûbiyye hareketiyle kendini ifade eden Fars milliyetçiliği de buna dahildi. XIX. yüzyılda yeniden yükselişe geçen milliyetçi söylemlere göre, İran halkının milli kimliği Türklerden ve Araplardan üstün olduğu gibi Farsça da Türkçeden ve Arapçadan üstündü. Farsların ve Farsçanın üstünlüğü tezi, XX. yüzyıldaki İran kimlik yapısının da temelini oluşturmaya devam etti. İran’da Farsça dışında konuşulan diğer diller yok kabul edilerek tipik bir ulus devlet modeli yaşatılmakta, çok dillilik ulusal bir tehdit sayılmaktadır (Kabiri, 2022, s.185). Çok dilliliğin ulusal birliğe tehdit sayılmasına birçok ülke ve dilden örnek verebiliriz. Örneğin Halep Üniversitesi dil felsefesi hocalarından Muhammed Kaddur, Kuzey Afrika’daki (Berberi dillerini kastediyor) ve Irak’taki (Kürtçeyi kastediyor) farklı dillerin öne çıkarılmasını, Arap ulusal birliğine bir tehdit olarak görmekte, bunun İslam düşmanlarının işine yarayacağını dile getirmekte ve bu yüzden farklı toplumsal alanların Arapçalaştırılması gerektiğini savunmaktadır (2010, s.374-375).

Modern dönemin ulus devlet yapılarında görülen bu tek dil modeli, Türkiye’de de uzun bir süre Türkçenin diğer dillerin karşısındaki üstünlüğü söylemi şeklinde kendini gösterdi. Gerçi Türkçenin yetkinliğini dile getiren söylemler daha önce de vardı. “Divânu Lügâti’t-Türk” adlı eser Türkçenin Arapça kadar yetkin bir dil olduğunu (Kaçalın, 1994, s.9/446-449), yine “Muhâkemetü’l-lügateyn” adlı eser Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu göstermek istiyordu (Bilgin, 2020, s.30/395-396). Ancak modern dönemdeki milliyetçilikler ve ulus devlet mantığına doğru giden sürecin temellendirilmesi için ileri sürülen dil söylemleri öncekilerden farklı olmuştur. Osmanlı’nın sonlarından itibaren başlayan bu süreçte, örneğin Mehmed Şakir Efendi’nin (1853-1911) II. Abdulhamid’e sunduğu bir eserde Türkçe Adem’in cennette

konuştuğu dil olarak tanımlanmakta ve Kur'ân'daki birçok kelimenin Türkçeden nasıl türediği etimolojik olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Adem'in cennette Türkçe konuşmasıyla ilgili bir söylem daha önce İsmail Hakkı Bursevî'de de görülmüştür. 1909'da Ahmet Mithat Efendi, Türkleri en eski kavim Türkçeyi de en eski dil olarak tanıtmakta ve bunu dilbilimsel olarak ispat etme gayretine girmektedir. Yine İsmail Hakkı Baltacıoğlu Hz. İbrahim'in (as) ve dolayısıyla onun soyundan gelen Hz. Muhammed'in (as) Türk olduğunu ispata girişmiştir. Daha önceki bir tarihte Mustafa Celaleddin, Türklerin Avrupalılarla Türkçenin de Latinceyle aynı köke sahip olduğunu bilimsel yolla izah etmeyi denemiştir. Sâmih Rifat, İranlıların Türklerden ve Farsçanın Türkçeden nasıl türediğini dilbilimsel olarak göstermeye çalışmıştır. Yine Yusuf Ziya Bey 1928'de yazdığı bir kitapta Yunan medeniyetinin Türklere ait olduğunu ileri sürmüştür (Ayvazoğlu, 2005). Türkçenin Arapçadan üstün ve zengin olduğunu ileri süren Ali Suavi (1839-1878) gibi gazeteciler, konuyu Türkçe ibadetle ilişkilendirmişlerdir (Ertuğrul & Uyar, 2019, s.56). Dolayısıyla ibadetlerin Türkçe yapılması için Kur'ân'ın edebi bir dille Türkçeye çevrilmesi çabaları da bu kapsamda değerlendirilebilir. Örneğin Türkçenin Arapçadan üstün olduğunu savunan Besim Atalay (1882-1965) "Türk Dili ile İbadet" adlı eserinde ibadet dilinin Türkçe olması gerektiğini savunmuş ve bu amaçla Kur'ân'ı "Tanrı Kitabı" adı altında yer yer anlaşılmasız bir dille Türkçeye çevirmiştir (Öz, 2013, s.436). Yazar "Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması" adlı eserinde Arapçayı ilkel ve geri bir dil olarak tanımlamakta, Arapların çöl kabileleri olduğunu, diğer milletler sayesinde medeniyetten nasiplendiklerini ileri sürmektedir. Arapçadaki kural çokluğu, eşanlamlı kelimelerin çokluğu, erkeklik-dişilik ayrımının varlığı gibi unsurlar, -yazara göre- onun geri kalmış ve olgunlaşmamış bir dil olduğu gösterir, Arapların kendilerine ait bir yazısı bile yoktur, Araplar bile Latin alfabesine geçmek istemektedirler; dahası, Türkçe bunun tersi olduğu için her yönüyle daha üstün bir dildir yazara göre. Arapçanın Sami diller içindeki en geri dil olduğunu iddia eden yazar, o dönemin sömürgecilik görevini yüklenen oryantalist iddialarının neredeyse tamamını tekrar eder (Atalay, 1954).

"Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu I" adlı eserinde N. Hâzım Onat (1889-1953), Arapçanın Türkçeden istifade ederek kendini geliştirdiğini ve bu sayede Sami dil grubundaki en gelişmiş dil olduğunu iddia ediyor. Sömürgeci oryantalist dönemin Sami diller hakkındaki "geri kalmış dil" tezini dilbilimsel araştırmalarının temeline koyan yazar, Arapçanın isim ve sıfatlar açısından zengin olduğunu, çünkü bu alanda Türkçeden aldıklarıyla kendini yapılandırıldığını, oysa Türkçeden fiil almadığı için fiiller konusunda tıpkı diğer Sami diller gibi geri kaldığını ileri sürüyor (Onat, 1944, s.1/9).

Darwinist-pozitivist ideolojilerin halklar arasında icat ettiği “ilkel-ileri” ayrımının bir yansıması olan bu söylemler Cumhuriyet döneminde ulus devletin temellendirilmesine yönelik bir ihtiyacı giderme saikiyle hız kazanmış ve “Güneş-Dil Teorisi” ile zirveye ulaşmıştır. Bununla amaç sadece Türkçenin tüm dillerin anası olarak görülmesi suretiyle yüceltilmesi değildi, bu aynı zamanda Osmanlı’dan tam bir kopuşu öngören yeni ulusalcı laik devletin kendini dildeki Arapça ve Farsça ağırlıkların çağrıştırdığı ana kaynaktan yani İslam’dan da koparma isteği anlamına geliyordu (Demir, 2010, s.392). Bu dönemden itibaren Türkçeye ve Türklere atfedilen üstünlük, Arapça ve Farsça ile birlikte Kürtçenin ve dolayısıyla Kürtlerin de aşağılanması gerektiren bir yola girmiştir. Nihal Atsız gibi milliyetçilerde görülen bu söyleme göre Kürtler bir ulus değildi, aksine Perslerin tarih ve kültürden yoksun “ilkel” bir koluydular (Güneş, 2010, s.722). Bir dilin inkarına dair yapılan her şey sözde bilimsel gerekçelerle temellendirilmeye çalışılmıştır. Mesela Kazım Mirşan, “Prototürkçe’den Bugünkü Kürtçe’ye” adlı çalışmasında Kürtçenin Türkçeden türediğini göstermeye çalışmış (1983), Tuncer Gülensoy “Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma” (1983), “Doğu Anadolu Osmanlıcası” (1986) ve “Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü” (1994) adlı çalışmalarında Kürtçeyi Türkçenin bir ağzı olarak konumlandırmaya çalışmıştır. Mehmet Eröz’e göre ne Kürt diye bir kavim ne de Kürtçe diye bir dil vardır; kendisi bunu ispatlamak amacıyla birtakım makaleler ve kitaplar kaleme almıştır (Örneğin bkz: 1972, s.20-22). Bu tür söylemleri dile getirenler genellikle devlet adamları veya üniversite hocaları iken, bu söylemlerin yer aldığı kitapları basan yayınevleri de çoğu zaman devletin resmi kurumlarıydı. 12 Eylül Darbesi’nde bu tezler bir kez daha yenilendi ve darbecilerin bastığı kitapta Kürt denilen insanların aslında karda yürüyen Türklerin “kırt-kürt” şeklinde çıkardıkları ayak sesleri sebebiyle böyle adlandırıldıkları, yani onların da Türk oldukları yazıldı (Keskin, 2017). Türk Tarih Kurumu’nun bastığı Türkçe Sözlük’te Kürtler “dillerini değiştirmiş Türkler” olarak tanımlanmıştı (1969, s.490). Bu arada Cumhuriyet sonrası dönemde devletin resmi ideolojisini yaymak için kurulmuş olan Halkevleri, yerel çalışmalarında Türkçe konuşulmayan bölgelerde Türkçenin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması için özel bir gayret sarfetmiştir. Örneğin Diyarbakır Halkevi Dil-Edebiyat şubesi, bir yandan Türkçenin “dağ lehçesi” olarak adlandırılan Kürtçe üzerinde araştırmalar yapmak üzere köyleri geziyor, dolayısıyla Kürtçenin aslında Türkçenin bozulmuş bir lehçesi olduğunu ispatlamaya çalışıyor, diğer yandan şehirlerde çeşitli etkinlikler ve milli bayramlar aracılığıyla Türkçenin yaygınlaştırılmasına çalışıyordu (Çağlayan, 2002, s.204-208).

Böylece ilk insanların Türk ve ilk dilin Türkçe olduğu söylemi devletin resmi söylemi haline getirilmiş (Bkz: Tankut, 1936, s.2/10), bu yöntem üzerinden hem dildeki tüm yabancı kelimeleri

atmaya gerek kalmamış hem de tek dilli bir ulus devletin gereği olarak diğer dilleri konuşan insanlar yok sayılmıştır. Ancak diğer yandan Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılması ve bunların yerine yeni kelimeler türetilmesi devam etmiştir. Türk dil reformuyla ilgili bu tür çalışmalar sırasında dikkat çekici olan şey, Doğu ve İslam dillerinden bazıları aşağılanıp bazıları yok sayılırken, diğer yandan Türkçeyi bu dillerin etkisinden kurtarmak üzere yeni kelimeler türetilmesi esnasında bu yeni kelimeleri Batı dillerinden alınan ek veya hecelerle yapılandırmaktan veya Batı dillerindeki benzer kelimeleri çağrıştıracak şekilde biçimlendirmekten kaçınılmamış olmasıdır (Örneğin bkz. Lewis, 2007, s.168). Bunu kendi kültüründen utanan modernleşmeci aydınların Batı dillerine karşı gizli bir kutsama psikolojisi taşıdıkları şeklinde yorumlamak mümkündür.

3. İslam'da Dillerin Eşitliği

Kur'an'da dillerin farklılığı ile ırkların farklılığı birlikte zikredilmiş ve tıpkı doğadaki diğer çeşitlilikler gibi bunlar da tabii kabul edilmiş, bu çeşitlilik "Allah'ın ayetlerinden biri" (Rûm, 30/22) olarak görülmüştür. Yani dillerin ve ırkların çeşitliliği, hepsinin tek bir yaratıcı tarafından yaratıldığını gösteren, başka bir ifadeyle insana Allah'ı ve tevhidi tanıtan sayısız tabiiyetlerden biridir. Kur'an'ın Arapça indirilmesinin hikmeti ise yine Kur'an'da gayet makul bir şekilde izah edilmiştir. Arap bir topluluğa, kendi içlerinden yani Arap olan birini (Tevbe, 9/128) peygamber olarak gönderen Allah-u Teâlâ, öncelikle bu toplum gelen mesajları kolayca anlasın ve üzerine düşünebilsin diye (Yusuf, 12/2) böyle yapmıştır. Zira Arap bir topluma başka bir dilde mesaj getirmek çok mantıksız olurdu (Fussilet, 41/44). Bu yüzden Allah her millete kendi dilinde peygamber göndermiştir (İbrahim 14/4). Peygamberlerden bir kısmının Kur'an'da zikredildiği, bir kısmınınza zikredilmediği (Nisâ, 4/164) düşünülürse, buna göre her halka kendi dilinden peygamber ve mesaj gelmiş olabileceğini kabul etmeliyiz. Bu, ırkları ve dilleri eşit gören bir anlayıştır. Kur'an'da Allah'ın insanı "farklı halk ve kabileler" halinde yaratmasının, onlardan herhangi birine üstünlük vermeyeceği kesin olarak belirtilmiştir (Hucurât, 49/13). Dillerin ve ırkların Allah'ın ayeti olması, bir anlamda her ikisindeki çeşitliliğin de varlıkları açısından eşdeğer görülmesi demektir. Dolayısıyla herhangi bir insan ırkına nasıl saygı duyulması gerekiyorsa, herhangi bir dile de aynı şekilde saygı duyulması gerekir; yine herhangi bir ırka karşı düşmanlık yapmak nasıl yasaklanmışsa herhangi bir dile karşı düşmanca tutumlar da aynı şekilde yasaklanmıştır. Nitekim Kur'an, bırakın bir ırka karşı, belli bir topluma karşı bile genelleyici bir düşmanlık tutumunu reddetmiştir (Mâide, 5/8).

Kur'an edebi açıdan çağındaki tüm şiir ve nesir metinlerini aşan bir üstünlükle gelmiş, tüm edip ve şairlere meydan okumuş olmasına rağmen, hiçbir yerinde Arapçanın kutsallığına veya diğer

dillerden üstün olduğuna işaret etmemiştir; aksine tüm dillerin Allah'ın ayeti olduğunu, dil ya da ırk farklılığının bir üstünlük belirtisi olamayacağını vurgulamıştır. Hz. Muhammed'in (sav) çevresindeki insanlarla olan iletişimde de bu ilkenin tezahürlerini açık bir şekilde görmekteyiz. Nitekim sahih rivayetlerde onun çevresindekileri yabancı dil öğrenmeye teşvik ettiği anlatılmaktadır (Kanarya, 2019, s.25-27). Arapların dillerine düşkün olduğu bir dönemde, olağanüstü bir edebi üslupla nazil olarak onları şaşırtan Kur'ân'ın tebliğcisi Hz. Muhammed (sav), bu avantajı elinde bulundurmasına rağmen, “Ey insanlar, dikkat edin, şüphe yok ki Rabbiniz birdir ve babanız da birdir. Dikkat edin, Arap'ın Arap olmayana Arap olmayanın Arap'a bir üstünlüğü yoktur, kırmızının siyaha siyahın kırmızıya bir üstünlüğü yoktur, üstünlük ancak takvadadır.” (Ahmed, 2001, s.474) buyurarak insanlar arasındaki eşitliği ilan etmiştir.

Meşhur İslam alimlerinden İbn Hazm, dillerin birbirine üstünlüğüyle ilgili iddiaları kesin bir dille reddetmiştir. Kur'ân'ın Arapça olmasının sebebi, yukarıda zikredilen ayette geçtiği üzere, ilk muhataplarının Arap olmasıydı. Dolayısıyla bazı kişiler Kur'ân metninin kutsallığıyla Arap dilinin kutsallığını birbirine karıştırmışlardı. Allah'ın her millete kendi diliyle peygamber gönderdiğini belirten yukarıdaki ayeti alıntılaman İbn Hazm, tüm dillerin vahiy dili olduğunu, dolayısıyla hepsinin eşit olduğunu belirtir. Cennet ehlinin Arapça veya belli bir dil olduğuyula ilgili iddialar ise tamamen dayanaksızdır (1983, s.1/34-35).

Yine meşhur İslam alimlerinden Gazzâlî de Arap Dilini kutsal zannedip onunla meşgul olmayı manevi anlamda bir meziyet zanneden kişilerin aldanışına dikkat çektiği bir eserinde, “Arap dilinin Türk dilinden bir farkının olmadığını”, dolayısıyla “hayatını Arapça uğruna tüketen biriyle Türkçe ya da Hintçe uğruna tüketen biri arasında bir fark olmadığını” dile getirmektedir (Gazzâlî, 2022, s.50).

4. Dilbilimde Dillerin Eşitliği

Dillerin eşitliği, diller arasındaki farklılıkların inkarı anlamına gelmez. Aksine dillerin birçok açıdan birbirinden farklı olduğu açıktır. Her dilin kendine özgü özellikleri vardır; Sîrâfî'ye göre tam da bu özellikler ve özgünlükler sebebiyle bir dilden diğerine tam anlamıyla bir çeviri yapmak imkansızdır (Tevhîdî, 2017, s.122-124). Her dilin kendine özgü farklılıkları olduğu gibi kendine özgü zenginlikleri de olabilir. Örneğin Arapçada deveyle ilgili çok sayıda kelime bulmanız mümkünken, deveyle ilgilenmeyen bir halkın dilinde bu konuda fazla kelime olmaması doğaldır. Eskimolarda karla ilgili çok fazla kelime bulunur; örneğin yerdeki kara ayrı, yağın kara ayrı, birikmiş kara ayrı isim verirler ve karla ilgili daha birçok kelimeleri vardır (Wells, 1972, s.135). Yine tarih boyunca bir dilin devlet dili olması, bilim ve sanat dili haline gelmesi, o dilin daha fazla alana yayılmasına ve kimi zaman başka dilleri silip süpürmesine

sebeptir (İbn Haldun, 1981, s.1/900). Nitekim “bir kişi iktidar sahibi olanların dilini konuşmazsa, zarar görür” (Fischer, 2010, s.194). Devlet veya din dili haline gelen diller aynı zamanda bilim ve sanatların da kendisiyle üretildiği diller haline gelince, başka dil ve kültürlerden kelime ve ifadeler alarak niceliksel bir genişleme göstermişlerdir. Biz dillerin eşitliğini savunduğumuz bu makalede, böyle bir genişlemenin potansiyel olarak tüm dillerde mevcut olduğunu savunuyoruz. Yani dünya üzerindeki herhangi bir dil, -tabiri caizse- başına devlet kuşu konduğunda aynı şekilde niceliksel olarak gelişebilir, genişleyebilir ve işlenebilir. Bir dilin üzerine çalışmalar yapılmış olması, gramerinin incelenmiş olması da yine bu tür durumlarla ilgilidir. İslam’dan sonra Arapçanın gramerine dair çalışmalar başlamış, giderek çoğalmış, yaklaşık 1400 yıllık devasa bir birikime ulaşmıştır. Buna mukabil, üzerinde hiçbir gramer araştırması yapılmamış bir dilin grameri de tıpkı Arapça gibi dilbilimsel olarak mükemmeldir ve üzerinde çalışılabilir niteliğe sahiptir. Başka bir mesele de standart dil haline gelen bir dilin, birçok lehçeyi kapsamaması, onlardan beslenmesidir. Örneğin fasih Arapça, standart dil haline geldiği için kendi bünyesindeki birçok lehçeden beslenmiş ve kelime sayısı çoğalmıştır. Bir dilde aynı anlama gelen birçok kelimenin bulunmasının bir sebebi de budur. Eğer söz konusu dil standart dil haline gelmeseydi, diğer lehçeler tarihsel süreçte gelişerek farklı bir dil haline gelecek, o da o lehçelerden biri olarak yoluna devam edecekti. Dil bu yolla kendi lehçelerinden beslenebildiği gibi, devlet ve medeniyet dili haline geldiğinde veya kültürleşmenin odağında bulunduğu yabancı dillerden de birçok kelime alabilmekte, bunları kendince sentezleyerek başka ifade biçimlerine ulaşabilmektedir. Osmanlı Türkçesini buna örnek verebiliriz. Ayrıca tarih boyunca binlerce dilin doğup yaşadıktan sonra öldüğünü biliyoruz; bir dili kalıcı hale getiren şeylerden biri de onun yazı dili haline gelmesidir. Bu da o dilin devlet dili haline gelmesiyle, yani siyasi gelişmelerle, medeniyet eksenli karşılaşmalarla, coğrafyaların kesişme noktalarıyla ve daha birçok unsurla ilgilidir. Ancak tüm bu dilsel farklılıklar, bir dilin dil olmaklığı bakımından diğerinden üstün olduğu anlamına gelmez; aynı şekilde bu farklılıklar, kaderinde bu tür fırsatları henüz barındırmamış olan dillerin mükemmel olmadığı veya ilkel olduğu anlamına gelmez. Yukarıda da gördüğümüz üzere diller hakkında bu tür hükümlerin verilmesi bazen kutsama duygusunun bazen de ırkçı yönelimlerin bir uzantısı olmuştur.

Dillerin eşitliğini savunanlar, onlar arasındaki niceliksel farklılıkları, üstünlük vesilesi olarak görmezler. Örneğin dilbilgisinin karmaşıklığı konusunda, bütün dillerin aynı derecede karmaşık bir ilişkiler ağına sahip olduğunu söylemek zorunda değiliz. Nitekim dil araştırmaları, olandan hareketle olması gerekene doğru ilerler. “Olan” dediğimiz şey, ortaya konulmuş dilsel

kullanımlardır. Bu konuda yazılı bir dilin birikimi ile sözlü bir dilin birikiminin aynı olması beklenemez. “Söz uçar yazı kalır” özdeyişinin haklı hükmü de göstermektedir ki yazılı kültüre sahip olmayan dillerin hepsi değilse bile bir kısmı zamanla değişmekte, başka bir dile dönüşmekte ve belki de unutulmaktadır. Ayrıca bilim, sanat ve medeniyet dili haline gelmiş bir dilin ortaya koyduğu yazılı metinler üzerinde yapılacak bir gramer araştırmasının, örneğin bir felsefe kitabındaki uzun ve karmaşık bir cümlenin tahlilinin ya da bir şiirdeki sözdizimsel ağların, avcılıkla geçinen bir kabile dilindeki günlük konuşma cümleleriyle karşılaştırıldığında ortaya çıkacak farklar, sözünü ettiğimiz niceliksel farklar olarak kalacaktır. Dolayısıyla bu durum, bir dilin diğerinden daha üstün olduğunu değil, birinin diğerinden daha çok kullanıldığını göstermektedir. Guy Deutscher örneğinde olduğu gibi, bunu yanlış anlayan kimi araştırmacılar günümüzde hala dillerin eşitliği fikrini kendilerince alaycı bir dille eleştirmeye ve dillerin birbirinden üstün olabileceğini -ima yoluyla- iddia etmeye devam etmektedirler (2015, s.14, 27). Oysa bu gibi yazarların sözünü ettiği niceliksel farklılıklar veya kültürel yansımalar, dillerin eşitliğini savunanlar tarafından inkar edilen konular değildir. Dahası bu farklılıkların mevcudiyeti, dillerin eşitliği fikrine zarar da vermez.

Dillerin eşitliğini savunmak yine herhangi bir sebeple belli bir dilin taşımış olduğu ehemmiyeti inkar etme anlamına da gelmez. Örneğin Kur’ân’ı anlamak veya İslami ilimlerde ihtisas yapmak isteyen biri için Arapça, İran tarihi üzerine çalışmak isteyen biri için Farsça önemlidir. Divan edebiyatında uzmanlaşmak isteyen biri için Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça hayati derecede önemlidir. Yine İngilizce birçok alanda uzmanlaşmak için, bugünün dünya dili olması sebebiyle son derece önemlidir. Bütün bunlar, bu dillerin diğerlerinden daha üstün veya daha mükemmel olduğunu göstermez; bu durum tıpkı İngilizlerin, Türklerin veya Arapların diğer insanlardan daha üstün olmayışı gibidir. Adı duyulmamış yerel bir kabile ırkına mensup bir insan, insan olması açısından nasıl değerli ve saygıya layıkça, dünya üzerindeki herhangi bir dil de aynı şekilde dil olması itibarıyla değerli ve saygıya layıktır.

İnsanın hayvandan farklı olmadığına inanan XIX. yüzyıl pozitivist aklına sahip bilim adamları, gözlem ve deneye dayalı doğa bilimler yöntemini alıp aynen dilbilime de uygulamışlar, dili taklit yoluyla öğrenilen bir davranış türünden ibaret saymışlardır. Ondan bir asır öncesinden başlayan karşılaştırmalı dilbilimin dil tasnifleri üzerinden “gelişmiş dil, geri kalmış dil, gelişmeye kapalı dil” gibi ayrımcı yaklaşımları, aslında Avrupa merkezci düşünüş biçiminin Darwinist pozitivizmle birleşmiş haliyle paralel ilerliyor ve sömürgeciliğe zemin hazırlıyordu. Bu minvalde sömürgecilerin dilleri “gelişmiş”, sömürülen halkların dilleri de “geri kalmış” olarak yaftalanmıştı. Avrupa’daki yapısalcı dilbilimcilerin yüzeysel-betimleyici araştırmaları

bunun bir devamı olsa da, artarak devam eden çalışmalar dilin basit bir davranış biçimi değil aksine son derece karmaşık bir zihinsel yapı olduğunu ortaya koyuyordu. Chomsky'yle başlayan ve günümüze kadar süren araştırmalar yapısal dilbilimin yüzeysel bakış açısını sarsmış, dilin insana has bir özellik olduğunu, hatta insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biri olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre herhangi bir hayvan türü, dünya üzerindeki herhangi bir insanın dil yeteneğine asla yetişemez. Bu yüzden dil, insan türünün zihinsel yapısına özgü, insanın doğuştan getirdiği bir özellik olması bakımından, taklit ve tekrar yoluyla değil, aksine kendiliğinden ve dil yetisine dayalı üretim yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bu da, bir bütün olarak insan türünü, diğer canlılardan kesin bir şekilde ayırmaktadır (Chomsky, 2018, s.37, 122). Chomsky'den önce, Descartes rasyonalizminde ve Port-Royal dil ekolünde de insan, dili itibarıyla hayvandan bu şekilde kesin olarak ayrılmıştı. Leibniz gibi bazı düşünürler dillerin kökenindeki birlikten ve özündeki eşitlikten hareketle evrensel bir dil oluşturulabileceğini söylemiş, bu yönde teorik öneriler sunmuşlardır. (Soykan, 2006, s.51) Herder de yine ondan önce bu ayrımı kesin olarak yapanlardan biriydi. Herder'e göre "suskun balığa varıncaya kadar bütün hayvanlar, hislerini seslendirirler; ama bu nedenle hiçbir hayvan, en mükemmeli bile, bir insani dilin en küçük başlangıcına sahip değildir." Bu ilkenin dillerin eşitliğine yansıyan tarafını da yine onun şu sözleriyle aktarabiliriz: "Her insan şüphesiz, bütün insan soyunun sahip olduğu yeteneklere sahiptir ve her millet de bütün milletlerinkine sahiptir" (2011, s.18, 60). Dolayısıyla "insan fiziksel dünyadaki her şeyden özde farklıydı." Bu durum insandan insana değişen bir şey değildir. Çünkü "bir organizma ya insandır ya da değildir; insan olmanın bir derecesi yoktur" (Chomsky, 2009, s.16, 165). İslam düşüncesinde de insan, bu yanıla diğer canlılardan kesin olarak ayrılmıştır. Mesela Gazzâlî, insanın -anne karnındaki haliyle bile- "nâtık" (düşünen/konuşan) olarak nitelenmesinin gerekli olduğuna vurgu yapmış, insanın, var oluşunu ancak bu özelliği ile deneyimleyebileceğini ifade etmiş, yani bir anlamda onun ancak bu özelliğiyle insan olabileceğine işaret etmiştir (1963, s.27, 35).

Modern dönem dilbilim çalışmaları her ne kadar kimi zaman iyi niyetli olmayan çabaların bir ürünü olarak varlığını sürdürmüşse de, Afrika, Amerika ve Avusturalya kıtalarında keşfedilen ve "yerliler" diye adlandırılan kabilelerin dilleri üzerindeki incelemeler, kimsenin inkar edemeyeceği gerçekleri gün yüzüne çıkarmıştır. Sömürgecilerin "ilkel" olarak gördüğü bu kabilelerin dilleri de tıpkı dünyanın geri kalan yerlerindeki insanların dilleri gibi son derece karmaşık bir yapıya ve mükemmelliğe sahipti. Hatta sömürgecilerin yüceltikleri Avrupa dillerine nispetle bu dillerde "daha karmaşık sözdizimleri, daha incelikli biçimbirimleri" vb. görülüyordu. Bu durum, herhangi bir insan dilinin "yeni düşünceleri ifade etme ve yeni

kavramlar oluşturma potansiyeline sahip olduğu” anlamına geliyordu (Janson, 2018, s.110). Görüldüğü üzere dillerin eşitliği kabulü, insan ırklarının eşitliği kabulüyle ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Çağdaş dilbilimin itiraf ettiği bu ilkeyi bir dil tarihçisi şöyle ifade etmiştir:

Günümüzde dilbilimciler genellikle tüm dillerin eşit değer taşıdığı hükmüne varmış durumda. Bu pek çok açıdan tek makul görüştür; özellikle de kişi, tüm insanların eşit değerde olduğuna inanıyorsa. Her dil, birilerinin anadilidir ve her insan için ilk dil, kişisel kimliğinin önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla belli bir dilin başka bir dilden daha değersiz olduğunu ileri sürmek, belirli insanları aşağılamak anlamına gelir. Her dil, onu konuşanlar açısından tamamen yeterli bir ilk dil olabilir ve buna göre saygı görmelidir. (Janson, 2018, s.111).

Bu anlamda insanı hayvandan ayıran en önemli özellikler, alet kullanabilmesi vs. gibi teknik yeteneklerden ziyade, onun mantıklı düşünüp bunu dil yeteneği aracılığıyla konuşmaya yansıtabilmesi ve bu sayede bilgiyi nesilden nesle aktarabilmesidir. Bu durum yazının icadından önce de vardı. Aksi halde sözlü kültürü oluşturan insanlık tarihi oluşamazdı. Dolayısıyla sadece günümüzde keşfedilmiş ve teknolojiden, büyük kentlerden uzak yaşadıkları için “ilkel” olarak adlandırılmış kabilelerin dilleri değil, aynı zamanda ilk insanların dilleri de insana has bir yetkinliği barındırmakta idiler. O halde ilkel bir dilden bahsetmenin bilimsel bir dayanağı yoktur. Calvin Wells’in dediği gibi:

Hiçbir dil diğerine göre daha ilkel değildir; hepsinin kökleri zamanın derinliğinde konuşmanın yeni başladığı dönemlere uzanır. İngilizce gibi bazı dillerin günümüzdeki şekillerini diğer bazılarından (Yunanca) çok daha yakın geçmişte almış olmalarına rağmen, hepsinin geçmişi aynı derecede uzundur. Dilin “ilkelliğiyle” varoluş süresi arasında hiçbir ilişki yoktur. Aynı şekilde bir dili konuşan insanların ilkel oluşu, dilin de ilkel olmasını belirtmez. Avusturalya yerlileri, dünyanın en ilkel materyal kültürlerinden birine sahiptir, bununla beraber, kültürlerinin diğer yönleri, örneğin akrabalık sistemi oldukça karmaşıktır ve dilleri çok gelişmiş bir dildir. Eskimoların materyal kültürünün ne denli fakir olduğundan söz etmiştik, buna karşın dilleri son derece zengindir. (Wells, 1972, s.135).

Aslında ikellik kavramı ve gerek geçmişte yaşamış gerekse günümüzde yaşayan birtakım insanların salt teknolojiden uzak olmaları sebebiyle ilkel olarak adlandırılmaları da modern dönemde ortaya çıkmış problemleri bir kullanımdır. XIX. yüzyıl Avrupa düşüncesi, teknolojik gelişmelerin büyümesine kapılarak insanların bu sayede “ilkel, geri ve yabani” bir durumdan “ileri ve gelişmiş” bir duruma doğru evrildiklerine inanmaktaydı. Sömürgeciliğin temellerini oluşturan bu inanişe göre, ilerlemiş halklar, geri kalmış halklara müdahale etmeli, onlar üzerinde hakimiyet kurmalı, onları dönüştürmeli ve medeniyete yöneltmeliydiler (Kalın, 2018, s.72). Bu inanç, hem belli dillere hem de belli alfabelere yönelik ithamları da beraberinde getirmişti. Türkiye’deki alfabe devriminin arka planında biriken tartışmalara bu gözle de bakmak gerekir. Oysa günümüz dilbilimine göre “ilkel bir dil” olmadığı gibi” ilkel bir yazı” da yoktur (Fischer, 2010, s.106). Ancak yazı, konuşma gibi mükemmel bir özellik değildir, aksine konuşmayı yaklaşık olarak yansıtan bir araçtır sadece.

Teknik gelişmelerin ve özellikle de modern bilimsel ilerlemelerin “medeniyet”, bundan mahrum olmanın da “ilkellik” kabul edildiği günümüz Batılı ve Batılılaşmış zihninde dahi, tüm bu önyargılara rağmen artık -en azından- diller düzeyinde bir eşitsizlikten söz etmenin mümkün olmadığı dilbilim alanının genel kabulü haline gelmiştir. Semantik araştırmalarıyla öne çıkan dilbilimci Palmer’in şu ifadelerinde bunu açıkça görürüz:

Zira, medeni insanların sahip olduğu bilgi ve yeteneklerden yoksun olan ‘ilkel’ insanlar bulunabilir; fakat dilin, ilkel olarak değerlendirilmesinin herhangi bir anlamı yoktur. Hiç kuşkusuz, pek çok dil, modern sanayi toplumunun sahip olduğu kelimelere sahip olmayabilir; fakat bu, dilin ilkel doğasının değil, toplumun ilgi ve çıkarlarının bir yansımasıdır. Salt dilbilimsel terimlerle ifade edecek olursak, hiçbir dilin diğerinden daha ilkel olduğu yargısına varılamayacağı, bir gerçek gibi görünüyor. (Palmer, 2020, s.81).

Günümüzde evrensel dilbilim çalışmaları da dilbilim alanında bir açıdan dillerin eşitliğini gösteren veriler sunmaktadır. Dili insanların ortak yeteneği olarak gören Humboldt, her insanın “bütün dillerin anlama anahtarını içinde taşıdığını” ileri sürmüştü ve buradan hareketle de “bütün dillerin formunun genel olarak aynı olduğu” sonucuna varmıştır (2011, s.160-161). Diller niceliksel farklılıklarının yanı sıra yüzey yapıları itibarıyla birbirinden farklı özellikler gösterse de, hepsinin aynı zeminde bulunduğu ortak bir evrensel gramerin bulunduğu (Chomsky, 2014, s.29-30) günümüzde kabul görmekte ve bunun üzerine yapılan çalışmalar giderek hız kazanmaktadır. Özel dilbilgileri tek tek dillerin gramerini incelerken, evrensel dilbilgisi tüm dillerin ortak grameri olan ve insan zihninin dilsel özelliklerine dayanan derin bir incelemeyi önemsemektedir. Chomsky’ye göre “evrensel dilbilgisi ilkeleri, insan dilinin dilbilgisinin nasıl kullanılacağını belirleyen özel koşullar yanında, bir insan dilinin uyması gerekli oldukça sınırlayıcı bir şema getirir.” Dolayısıyla insan düşüncesinin ve onun zihindeki dilsel yansımalarının ortak bir şeması bulunmaktadır ki bu şema temel ilkeleri açısından dilden dile değişiklik arz etmez (2018, s.113, 129). Bu müşterek alan, insandan söz ettiğimiz sürece, herhangi bir dilde herhangi bir istisna kabul etmez. Yine Chomsky’nin deyişiyle “evrensel dilbilgisinin ilkeleri herhangi bir istisnaya izin vermez; çünkü onlar dil yetisinin kendisidir; bütün insan dilleri için bir çerçeve oluştururlar.” (2009, s.78). Öğelerin yer değiştirmesi, eksiltileli ifadeler, kesintili sonsuzluk özelliği, izdüşüm ilkesi, dönüşümlülük, tekillik-çoğulluk, tekillerin çoğullardan daha fazla olması, eş dizimler, zaman fikri, olumlu ve olumsuz ifadeler, emirler, soru ifadeleri, odaklama, ayrıştırma, dışa kaydırma, çalkalama, ünlü-ünsüz ayrımı, isim ve fiil mevcudiyeti, ismin durum ve iyelik kategorileri, fiillerin kip ve kişi kategorileri gibi çok sayıda özellik evrensel dilbilgisi kapsamında dillerin müşterek zemini olmaları hasebiyle incelenmektedir. Tüm bu sebeplerle:

Tüm diller eşittir. Daha üstün dil yoktur. Her dil her düşünceyi karşılayabilir. Tüm dillerin tek tek özel dilbilgisi (İngilizce dilbilgisi, Türkçe dilbilgisi vb.) vardır ancak tüm dillerin bağlı

olduğu ve insan zihninde oluşan tek bir evrensel dilbilgisi (universal grammar) esastır. Aslolan da bu dilbilgisidir. Evrensel dilbilgisi tüm dünya dillerindeki kuralları içerir ve dönüşümler yoluyla insanların yeni cümleler kurmasını olanaklı kılar. (Kerimoğlu, 2014, s.68-69).

Evrensel dilbilgisi sadece gramerdeki şekilsel özelliklerle sınırlı değildir; Comrie gibi dilciler bu evrenselliklerin aynı zamanda semantik bağlamında da geçerli olduğunu ileri sürer (2017, s.12). Konu insanın doğasıyla ve onun dil özelliğiyle ilgili tartışmalar halinde önceki çağlara doğru götürülebilir. Bu çerçevede Adem'e (bir anlamda insana) verilen şeyin yalnızca dil yetisi olmadığı, aksine "evrensel bir gramerin ilkeleri" olduğu da ileri sürülmüştür. Evrensel gramer tartışmaları Chomsky ile birlikte olgunlaşmışsa da, dilbilgisinin yüzeyde dilden dile farklılık arz etse bile "özü itibarıyla tüm dillerde bir ve aynı olduğu" ortaçağlardan beri söylenmekteydi (Eco, 2017, s.39). Fârâbî'nin dil ilimlerini ikiye ayırıp, bunlardan birincisi "belli bir halkın dilini inceleyen", ikincisini de "genel olarak dilleri inceleyen" ilim olarak konumlandırması (1931, s.5), İbn Rüşd'ün yazdığı gramer kitabında "bütün dillerde ortak olan unsurlar" kategorisinden söz etmesi (2010, s.103) veya yine İslam filozoflarının "dahili nutk" diye adlandırdıkları şey (Fârâbî, 2018, s.24) de bu kabilden sayılabilir.

Günümüzde dilbilim çalışmalarının yoğunlaştığı alanlardan biri de çocuğun dil edinimidir. Bu alanda yürütülen çalışmalar, evrensel dilbilgisi araştırmalarıyla paralel bir seyir izlerken bir yandan da dillerin eşitliğini pekiştiren veriler sunmaktadır. Dünyadaki herhangi bir çocuk, dil yeteneğiyle dünyaya gelir ve yetiştiği çevredeki dili kolaylıkla edinir. Herhangi bir ırka ve dile mensup bir çocuğun, kendi ebeveyninden uzakta başka ırka ve dile mensup bir ailenin yanında yetişmesi halinde bu çevrenin dilini kolayca edinmesi, dilin insan zihnindeki ortak zeminini ve dilsel farklılıkların yüzeyselliğini pekiştirmektedir. Bu arada sinirdilbilim alanındaki gelişmelerin ortaya koyduğu veriler de bunu destekler niteliktedir. Evrensel dilbilgisi nazariyesinin ve özelde üretici-dönüşümsel dilbilim çalışmalarının önemseydiği tabii "derin yapılar" veya "soyut ilkeler" çocuğun anadilini edinirken hiç zorlanmayışının sırrını da açıklamaktadır. O halde "dil evrensellikleri, çocuğun dil öğrenme görevini harekete geçiren doğuştan gelen dil ilkeleri olmalıdır" (Comrie, 2017, s.17-18). Bu sayede çocuk dili, salt taklit ve tekrar yoluyla değil, bunun yanı sıra ve asıl içindeki bir güçle üreterek edinmektedir. Dolayısıyla çocuklar dünyaya geldiklerinde, dünyadaki herhangi bir dili edinebilecek bir potansiyel güçle dünyaya gelirler. Bu da, dünya dillerindeki tüm sesleri çıkarabilecek, tüm cümle yapılarını kurabilecek bir yetinin kendisinde bulunması demektir. Büyüklerin öğrenmekte zorlanacağı çok ayrıntılı ses tonlarını, ustaca örülmüş kelime eş dizimlerini ve son derece karmaşık cümle yapılarını çocuklar dünyaya geldikleri herhangi bir çevrede kolayca edinmektedirler.

Bunun yanı sıra çocuğun dil edinimindeki dilsel evreler de bize dillerin eşitliğine dair ipuçları sunmaktadır. Zira tüm dünya çocukları, bireysel ve çevresel bazı farklılıklara rağmen, dil evrelerini benzer biçimde yaşar; yani benzer periyotları benzer zamanlarda aşarak anadillerini edinirler (Baştürk, 2013, s.7). Anadil edinimindeki süreçlerin işleyişi birbirinden farklı dillerde o denli bir benzerlik arz eder ki, araştırmalara göre bu edinim süreçlerinde zekâ önemli bir etken değildir. “Çünkü bireyler arası ana dili yeterlik düzeyi farklılıklar göstermez. Her birey benzer bir süreçten geçerek dilsel gelişim açısından büyük benzerlikler ortaya koyar” (Güvendir & Yıldız 2014, s.61). Burada çocuğun edineceği dil, ilk bebeklik yaşlarında maruz kaldığı dildir. Maruz kalınan bu dil hangi dil olursa olsun, çocuk babıldama/agulama dönemi, tek sözcük dönemi, iki sözcük dönemi, gramere uygun konuşma dönemi vb. kategorilerle adlandırılmış belli basamakları sırasıyla geçerek maruz kaldığı dili edinir. Başka bir ifadeyle, çevresel ve gelişimsel şartların etkisiyle çocuklar arasında oluşan tüm bireysel farklılıklara rağmen “yaşamın ilk yıllarında gelişmeye başlayan sözlü dil becerilerinin kazanılmasında, çocukların geçirdiği dil gelişim evreleri büyük ölçüde örtüşür ve hemen her çocuk çevresinde duyduğu anadilini benzer basamaklardan geçerek öğrenir” (Haznedar, 2021, s.10). Üstelik bu benzerlik eşzamanlı veya ardışık olarak iki veya daha çok dili edinen çocukların dil edinim süreçlerinde de karşımıza çıkar. Bu alanda yapılmış araştırmaların hiçbiri, belli bir dil lehine veya belli bir dil aleyhine herhangi bir sonuca ulaşabilmiş değildir. Haznedar’ın kitabı (2021) bu gözle incelendiğinde bu yargıya rahatlıkla varabiliriz. Dolayısıyla çocukların dilsel gelişim basamaklarıyla ilgili bu ortak alan, dillerin eşitliğini gösteren delillerden biridir.

Dillerin eşitliği söylemi dilbilimsel olduğu kadar, felsefi, ahlaki ve ilkesel bir söylem olması hasebiyle insanların ve ırkların eşitliğini de kabul etmemizi gerekli kılıyor. Hatta insanların - bazı biyolojik, genetik hastalıklar hariç- zekaları itibariyle de doğuştan eşit olduğu, yani eşit şekilde aynı yetenek ve becerilere sahip olabilecek kabiliyette olduğu bu anlamda kabul edilmesi gereken başka bir ilkedir. Bu, her bir insanın eşsiz olduğu, kendi tercih ve yönelimlerinin bulunduğu, bir başka insandan farklı olduğu gerçeğiyle çelişmez. Jacques Rancière’in dediği gibi “İki tür akıl yoktur. İradenin yeni ilişkiler bulsun, kursun diye zekâya iletildiği enerjinin büyüklüğüne, küçüklüğüne göre zekânın tezahürlerinde eşitsizlik olabilir, ama zihinsel kapasite hiyerarşisi yoktur” (2014, s.33). Rancière’in konuyu ontolojik ve ahlaki olarak da temellendirmek istediği açıktır; nitekim ona göre “Ancak insanlar arasında eşitlik olur, yani birbirini akıl sahibi olarak gören bireyler arasında. Siyasal kurmacada yaşayan yurttaşsa eşitsizlik diyarına düşmüş insandır” (s.91).

Bu durumda günümüzde ve belki de gelecekte, insan ırklarının, akılların ve dillerin eşit olmadığını, aksine bazılarının diğerlerinden üstün olduğunu savunan araştırmacılar olmaya devam edeceği gibi; diğer yandan tüm bunların ırk-insan, akıl-zekâ ve dil-gramer olmaları bakımından temelde eşit olduğunu savunan araştırmacılar da olmaya devam edecektir.

SONUÇ

Tarih boyunca insanların eşit olduğuna inananlar olduğu gibi, insanları ırklarına ve dillerine göre birbirinden üstün sayanlar da olmuştur. Kutsal metinlere atfedilen üstünlüğün o metinlerin diline de atfedilmesi, iki şeyin birbirine karıştırılması türünden hatalı bir yaklaşımın ürünü olmuştur. Bir şeye nispet edilen kutsallık, kimi zaman onunla sınırlı kalmayarak onu çevreleyen, ona ilişkin diğer şeylere de sirayet etmiştir. İbranice, Süryanice, Arapça, Eski Hintçe gibi bazı dillerin bazı kişiler tarafından kutsal sayılmış olması böyle bir yanılsamanın sonucudur.

Bunlar arasında, bir örnek olması açısından, Arapçanın kutsallığı iddiası ile Kur'ân'ın dil farklılıklarına bakışı arasında bir karşılaştırma yaptığımızda, söz konusu kutsayıcı söylemin Kur'ân'daki eşitlikçi anlayışın tam tersi olduğu açıkça görülmektedir. Kur'ân'ın kutsallığının yanı sıra mucizevi boyutta üstün bir edebi üsluba sahip olması, bazı kişilerin onun dili olan Arapçaya da bir üstünlük atfetmesine sebep olmuşsa da, bu ona gösterilen hürmetin ötesine geçmemiş ve başka dillerin tahkiri boyutuna ulaşmamıştır. Diğer yandan böyle bir üstünlüğün de aslında söz konusu olmadığını, bütün dillerin eşdeğer olduğunu açık ve net bir şekilde dile getiren İbn Hazm gibi alimler, Kur'ân'daki dil fikrine yönelik yanlış yaklaşımlara İslami ve insani bir cevap vermişlerdir.

18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar en etkili zamanını yaşayan milliyetçi akımlar ve ulus devlet mantığı, birçok halkın kendi dilini yüceltip başka dilleri tahkir etmesine kapı aralamıştır. Bu dönemin aynı zamanda pozitif bilimlerin evrimci yaklaşımlarıyla ve bu yaklaşımların sosyal bilimlere tatbikiyle karşılaşması, bazı ırkların kendilerini biyolojik olarak da üstün saymasına ve diğer ırkları, diğer dilleri geri kalmış, yarı-hayvansı ırklar/diller olarak tanımlamasına sebep olmuştur. Avrupa sömürgeciliğinin Sami ırklarını geri kalmış olarak tanımlamaları ve oryantalistlerin Doğu dilleri üzerinde dilbilim ve antropoloji araştırmaları yapmaları da yine bu döneme denk gelmektedir. Bugünden bakıldığında birçoğunun komik, absürt, hatta feci olarak nitelenebileceği birçok araştırmanın o günlerde “bilimsel” olarak nitelendirilmesi, bilimin adeta kutsandığı bir dönemde kendilerine bir nevi dokunulmazlık sağlamaktaydı. Bu anlamda resmi ideolojilerin desteğiyle hareket eden birçok dil araştırmacısı, belli bir dili diğer dillerin anası olarak görmüş; buna mukabil, bazı dilleri de geri veya yetersiz

olarak tanımlamıştır. Türkiye’de bunun tipik örneği Güneş Dil Teorisi şeklinde Türkçenin yüceltilmesi, buna karşılık Arapçanın ve Kürtçenin aşağılanması şeklinde tezahür etmiştir.

Sömürgeciliğin bir uzantısı olarak “ilkel” kabul edilen kabilelerin dilleri incelendiğinde, önceleri bu dillerin de “ilkel” olduğuna dair sözde deliller ortaya konmuştu. Ancak zamanla daha tarafsız ve derinlikli araştırmalar yapıldığında, en “ilkel” kabul edilen dillerin bile bir insan dili olması bakımından tıpkı diğer diler gibi son derece mükemmel ve karmaşık bir yapıya ve gramere sahip olduğu anlaşılmıştır. Doğa bilimlerinin yöntemini dilbilime uygulayıp dili yüzeysel-davranışçı bir tarzda inceleyen yapısalcılardan sonra, özellikle 1950’li yıllardan sonra Chomsky’nin öncülüğünü yaptığı üretici-dönüşümsel dilbilim çalışmalarının etkisiyle, dilin insan zihninin ayrılmaz bir parçası olarak bütün türleriyle birlikte derin ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu, insan türünü diğer canlılardan kesin ve keskin bir şekilde ayırdığı görülmüş, diller arasında ilkel dil diye bir şeyin söz konusu olmadığı anlaşılmıştır. Tüm dillerin, aralarındaki yüzeysel farklılıklara rağmen temelde insan zihnindeki dil yetisi düzeyinde ortak bir gramere sahip olduğu tezi, “evrensel gramer” başlığı altında sistematize edilmiştir ki günümüzde bu alanda yapılan çalışmalar her geçen gün daha da artmaktadır. Gerek evrensel dilbilgisi çalışmalarının diller arasındaki ortak köke yaptığı vurgu, gerekse tüm dünya çocuklarının anadil edinimi esnasında benzer merhaleleri benzer şekilde aştıklarına, dünyadaki herhangi bir çocuğun herhangi bir dili öğrenmeye hazır olarak dünyaya geldiğine ve eşzamanlı olarak iki veya daha çok dil edinen çocukların dilsel farklılıklar karşısındaki denkliliğine dair ulaşılan sonuçlar dillerin eşitliği fikrini pekiştirmiştir. Diller arasındaki farklılıklar ancak niceliksel farklılıklardan ibarettir; dünya üzerindeki herhangi bir dil, tüm işlevleri yerine getirebilecek potansiyeli her daim içinde taşımaktadır. Tüm bunlara bağlı olarak ulaşılan sonuçlardan biri de, dillerin eşitliği fikri ile insanların/ırkların eşitliği fikrinin birbirinden ayrılamaz iki düşünce olduğudur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. (2001). *Müsned* (Thk. Ş. el-Arnaûd vd.). Müessesetü'r-Risâle.
- Atalay, B. (1954). *Arapça ile Türkçenin karşılaştırılması*. Marifet Matbaası.
- Ayvazoğlu, B. (2005). Etimolojik Türkçülük: Türk tarih tezi ve Güneş Dil Teorisi'nin ön tarihi. *Muhafazakâr Düşünce*. 2(5), 29-42.
- Baştürk, M. (2013). *Anadil edinimi*. Pagem Akademi.
- Bilgin, A. A. (2020). Muhâkemetü'l-Lügateyn. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Candan, A. (2006). Kur'ân neden Arapça indirildi? *Ekev Akademi Dergisi*, 10(26), 33-50.
- Chomsky, N. (2009). *Bilgi sorunları ve dil: Managua dersleri* (Çev. V. Kılıç). Bgst Yayınları.
- Chomsky, N. (2018). *Dil ve zihin* (Çev. A. Kocaman). Bilgesu.
- Chomsky, N. (2014). *Dilin mimarisi* (Çev. İ. K. Bayırlı). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Comrie, B. (2017). *Dil evrensellikleri ve dilbilim tipolojisi* (Çev. İ. Ulutaş). Hece.
- Çağlayan, E. (2002). *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da kimlik inşası (1923-1950)*. İletişim.
- Çam, S. (2022). Abdülazîz ed-Debbâğ'ın "el-İbrîz" adlı eserindeki bazı itikadî görüşleri. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (20), 87-103.
- Demir, G. Y. (2010). Türk tarih tezi ile Türk dil tezinin kavşağında Güneş-Dil Teorisi. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(19), 385-396.
- Demiray, K. (Ed.). (1969). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları & Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Deutscher, G. (2015). *Dilin aynasından: kelimeler dünyamızı nasıl renklendirir?* (Çev. C. Yardımcı). Metis.
- Eco, U. (2017). *Avrupa kültüründe kusursuz dil arayışı* (Çev. K. Atakay). Literatür.
- Erkol, A. (2010). Cennetin dili ya da dinin anlaşılmasında dilin kutsanması. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (4), 4-16.
- Eröz, M. (1972). Kürtçe diye bir dil yoktur. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün Bugün Yarın*. 9(54), 20-22.
- Ertuğrul, E. & Çağhan, U. (2019). Sıradışı bir Yeni Osmanlı aydını: Ali Suavi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi*. 2(2), 44-68.
- Fârâbî, Ebu Nasr. (1931). *İhsâu'l-'ulûm* (Yay. O. M. Emin). Mektebetü'l-Hâncî.
- Fârâbî, Ebu Nasr. (2018). *et-Tavti'a* (Çev. Y. Aydınli). İçinde Y. Aydınli (Çev.) *Mantığa giriş risâleleri: et-Tavti'a, el-Fusûlü'l-hamse, Kitâbu İsbâgûcî*. Litera Yayıncılık.
- Fischer, S. R. (2010). *Dilin tarihi* (Çev. M. Güvenç). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gülensoy, T. (1986). *Doğu Anadolu Osmanlıcası: etimolojik sözlük denemesi*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

- Güvendir, E. & Yıldız, I. G. (2014). *Dil edinimi*. Anı Yayıncılık.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid. (2022). *Kendini aldatan insan -el-Keşf ve 't-tebyîn fî ğurûri 'l-halki ecmaîn* (Çev. M. Yazıcı). Ketebe.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid. (1963). *el-Me 'ârifu 'l- 'akliyye* (Thk. A. Osman). Dâru'l-Fikr.
- Gülensoy, T. (1983). *Kürmanci ve Zaza Türkçeleri üzerine bir araştırma: inceleme ve sözlük*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (1994). *Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü -deneme-*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Güneş, C. (2010). *Altmışlı yıllarda Kürt siyasal aktivizmi*. İçinde M. K. Kaynar (Ed.) *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (ss. 701-725). İletişim Yayınları.
- Gürkan, N. (2010). Kur'ân'ın anlaşılabilirliği bağlamında İslam geleneğinde dil olgusu ve "beyan" kavramı. *Marife*, 10(2), 67-96.
- Haznedar, B. (2021). *İkidillilik ve çokdillilik: Erken çocukluk döneminde birden fazla dil öğrenimi*. Anı Yayıncılık.
- Herder, J. G. (2011). *Dilin kökeni üzerine* (Çev. G. Aytaç). İçinde G. Aytaç (Der. & Çev.) *Klasik Alman dil felsefesi metinleri* (ss.15-64). Phoneix.
- Humboldt, W. (2011). *Dil yapılarının çeşitliliği ve bunun insan neslinin zihinsel gelişimine etkisi* (Çev. G. Aytaç). İçinde G. Aytaç (Der. & Çev.) *Klasik Alman dil felsefesi metinleri* (ss.109-167). Phoneix.
- İbn Haldun, Abdurrahman. (2016). *Mukaddime* (Thk. A. A. Vâfi). Dâru Nahdati Mısır.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali el-Endelüsî (1983). *el-İhkâm fî usûli 'l-ahkâm* (Thk: A. M. Şakir). Dâru'l-Âfâki'l-Cedide.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid. (2010). *ez-Zarûri fi 'n-nahv* (Thk. M. A. Abdussemi'). Dâru's-Sahve.
- Janson, T. (2018). *Dillerin tarihi* (Çev. M. Doğan). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kabiri, H. (2022). *İran'da uygulanan politikalar bağlamında Türk kadınının kimlik ve dil aktarım sürecindeki rolü*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Kaçalin, M. S. (1994). *Dîvânü Lügâti't-Türk*. TDV İslam Ansiklopedisi. TDV Yayınları.
- Kaddur, A. M. (2010). Arap dili ve dil fikri (Çev. S. Bayram). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3(10), 369-375.
- Kalın, İ. (2018). *Barbar modern medeni: medeniyet üzerine notlar*. İnsan.
- Kanarya, B. (2019). Kur'ân ve hadislerde "dil" olgusuna genel bir bakış. *Diyanet İlmî Dergi*. 55(1), 13-36.
- Kanbaz, İ. (2006). *Bazı milletler ve dillerle ilgili övgü ya da yergi içeren hadislerin tarihi (Araplar, Farşlılar ve Türkler Bağlamında)*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi.
- Karaismailoğlu, A. (1988). *Acem*. TDV İslam Ansiklopedisi. TDV Yayınları.

- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel dilbilime giriş: kuram ve uygulamalarla dilbilim, göstergebilim ve Türkoloji*. Pagem Akademi.
- Keskin, C. (2017, Nis 2). İdeoloji ve çok dillilik.
<https://yaziciklar.wordpress.com/2017/04/02/ideoloji-ve-cok-dillilik/>
(Erişim: 28 Kasım 2023).
- Lewis, G. (2007). *Trajik başarı: Türk dil reformu* (Çev. M. F. Uslu). Paradigma.
- Mirşan, K. (1983). *Proto-Türkçeden bugünkü Kürtçeye*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Olender, M. (1998). *Cennetin dilleri: Tanrısal bir çift: Ariler ve Samiler* (Çev. N. Yılmaz). Dost Kitabevi.
- Onat, N. H. (1944). *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu I*. Türk Dil Kurumu.
- Ömer, A. M. (1972). *el-Bahsu 'l-lugavî 'inde 'l-Hunûd ve eseruhû 'ale 'l-lugaviyyîne 'l-Arab. Dâru's-Sekâfe*.
- Öz, A. (2013). Besim Atalay (1882-1965)'ın Tanrı Kitabı Adlı Meali. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(27), 428-441.
- Palmer, F. R. (2020). *Semantik: yeni bir anlambilim projesi* (Çev. R. Ertürk). Fol.
- Rancière, J. (2014). *Cahil hoca: zihinsel özgürleşme üstüne beş ders* (Çev. S. Kılıç). Metis.
- Said, E. (2017). *Şarkiyatçılık: Batının şark anlayışları* (Çev. B. Yıldırım). Metis.
- Sâmerrâî, İ. (1961). *Dirâsât fi 'l-luga*. Matbaatü'l-Ânî.
- Soykan, Ö. N. (2006). *Felsefe ve dil: Wittgenstein üstüne bir araştırma*. MVT Yayıncılık.
- Tankut, H. R. (1936). *Güneş-dil teorisine göre toponomik tetkikler (2.kitap)*. İstanbul Devlet Basımevi.
- Taş, N. (2022). Vahyin dilini vahiyle özdeşleştirme çabalarına din felsefesi bağlamında eleştirel bir değerlendirme. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (27), 153-168.
- Tevhîdî, Ebu Hayyân. (2017). *el-İmtâ' ve 'l-müânese* (Thk. A. Emin & A. Zeyn). Hindâvî.
- Wells, Calvin. (1972). *Sosyal antropoloji açısından insan ve dünyası* (Çev. B. Güvenç). Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, Z. (2004). Kur'ân ışığında dillerin kaynağı problemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (22), 88-107.